

Piotr Chojnacki

Z prac katedry psychologii
teoretycznej i eksperymentalnej na
Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej
Akademii Teologii Katolickiej

Collectanea Theologica 28/2, 486-498

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

słymi wynikami, że w ten sposób posunął studia nad tą postacią znacznie naprzód, a nie tylko ruszył z martwego punktu.

P.S. W dniu 14 listopada 1956 r. otrzymałem od Dyrektora Państwowego Wydawnictwa Naukowego pismo treści następującej:

„Przepraszając za tak bardzo spóźnioną odpowiedź, uprzejmie komunikuję, że niestety nie będziemy mogli wstawić Pańskiej pracy o Sebastianie Petrycy do naszych planów wydawniczych co najmniej na lata 1957 i 1958, a to ze względu na daleko idące ograniczenia tych planów w związku z ograniczonymi możliwościami finansowymi“.

Przed rokiem z górą (na jesieni 1955r.) autor został skierowany do Wydawnictwa, gdzie mu wyraźnie zapewniono przystąpienie do druku pracy powyższej w krótkim czasie.

Wiktor Wąsik

Z PRAC KATEDRY PSYCHOLOGII TEORETYCZNEJ
I EKSPERYMENTALNEJ NA WYDZIALE FILOZOFII
CHRZEŚCIJAŃSKIEJ AKADEMII TEOLOGII KATOLICKIEJ

Na posiedzeniu naukowo-dydaktycznym Katedry Psychologii Teoretycznej i Eksperymentalnej wymienionej uczelni, jakie odbyło się w dniu 16 kwietnia 1957 r. prof. dr Kazimierz Dąbrowski, kierownik Zakładu Psychologii Eksperymentalnej przy wymienionej Katedrze, zreferował na życzenie dziekana Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej przewodnie myśli swych trzech prac oddanych ostatnio do druku.

Jedna z tych prac nosi tytuł *O dezintegracji pozytywnej* (600 stron maszynopisu). Autor próbuje w niej przedstawić własną teorię rozwoju psychicznego a w szczególności moralnego poprzez proces tzw. dezintegracji pozytywnej.

U podstawy rozwoju człowieka autor przyjmuje istnienie macierzystego dynamizmu, który nazywa instynktem rozwo-

jowym. W istocie tego instynktu tkwi tendencja do przekroczenia typowych, niejako gatunkowych form rozwojowych, charakterystycznych dla najczęstszego cyklu rozwojowego człowieka, do wyjścia poza stereotypowe, powszechne, niejako fizjologiczne mechanizmy życia psychicznego.

Aby przekroczyć te formy, jednostka ludzka zmuszona jest do rozluźnienia, a nawet niekiedy rozbicia własnej pierwotnej, spójnej struktury psychicznej, tzn. struktury integracji pierwotnej. Ogromna większość ludzi w swoim cyklu życiowym wykracza tylko nieznacznie poza tę strukturę wskutek oddziaływania ciężkich urazów czy klęsk życiowych, cierpienia czy utraty dotychczasowych warunków realizacji swoich podstawowych interesów życiowych.

U osobników z wyraźniejszymi zawiązkami rozwojowymi, u osobników posiadających dużą wrażliwość w stosunku do otoczenia i własnego środowiska wewnętrznego dochodzi w takich warunkach do głębszych przemian, cechujących właśnie proces dezintegracji pozytywnej.

W jednym ze wstępnych rozdziałów pracy autor rozpatruje pojęcie dezintegracji, dyspozycji i warunki jej powstawania i rozwoju oraz rodzaje dezintegracji, a więc dezintegrację: jednopoziomową, wielopoziomową (warstwicową), patologiczną, wreszcie dezintegrację pod względem jej zakresu, czasu trwania i skutków.

Podstawową różnicą między dezintegracją jednopoziomową i wielopoziomową (warstwicową) jest ta, że pierwszą cechuje struktura dość prymitywna, mało uświadomiona, że zachodzi w niej słaba waloryzacja poszczególnych poziomów własnego środowiska, podczas gdy w drugiej istotnym procesem jest właśnie czynnik waloryzacji, związany z silną pracą świadomości, tendencją do przeróbki wewnętrznej, z poczuciem wstydu, winy, grzechu, niższości w stosunku do własnych możliwości osiągania wyższych poziomów, do własnego ideału. W procesie dezintegracji warstwicowej autor podkreśla znaczenie tzw. czynnika trzeciego, który jest w tym procesie dynamizmem podstawowym i polega na krytycznym, wybor-

czym ustosunkowaniu się do otoczenia zewnętrznego i własnego środowiska wewnętrznego przy współistnieniu silnej komponenty przeżyciowej, będącej podstawą retrospekcji, projekcji, sięgania do struktury i dynamizmów ideału osobniczego i przeróbki wewnętrznej.

Autor w dalszym ciągu swojej pracy przechodzi do omówienia procesu dezintegracji jednopoziomowej i wielopoziomowej na terenie poszczególnych struktur i dynamizmów psychicznych, a między innymi na terenie dynamizmów instynktowych, dynamizmów uczuć, woli i czynności umysłowych. Jeżeli chodzi o dynamizmy instynktowe, autor uzupełnia w znacznej mierze teorię Monakowa co do powstawania i rozwoju wyższych dynamizmów instynktowych, wprowadzając tzw. nadinstynkty, powstające i rozwijające się przy udziale wymienionego wyżej czynnika trzeciego oraz współdziałających z nim tendencji do zaprzeczenia i potwierdzenia dwu różnopoziomowych zespołów tendencji, które się przejawiają w dezintegrujących się dynamizmach instynktowych.

Obszerną część swojej pracy poświęca autor omówieniu stosunku niektórych procesów tzw. patologicznych do rozwoju psychicznego. Zajmuje tutaj autor wyraźne stanowisko, że tzw. trudności wychowawcze u dzieci, trudności życiowe u dorosłych, oraz nerwowość i znaczna część nerwic i psycho-nerwic — są to procesy stanowiące zasadniczą, nieodzowną komponentę procesów rozwojowych, że stanowią one dynamizmy uwrażliwiające jednostkę na otoczenie i własne środowisko wewnętrzne, powodujące powstawanie i rozwój procesów dezintegracyjnych, biorących udział w przekształcaniach środowiska wewnętrznego, w zmianach ustosunkowania do środowiska zewnętrznego; biorących udział w powstawaniu i rozwoju czynnika trzeciego. Nawet w psychozacz zachodzą wg autora i to niejednokrotnie zjawiska przekształceń struktury psychotycznej na strukturę o wyższym poziomie rozwojowym po przemianach zaszłych z dużym udziałem czynnika chorobowego (Beers, R. Mayer i inni). Sprzeczności w krańcowym ujmowaniu wymienionych procesów „chorobowych“

przez autora i przeważającą część psychiatrów płyną — jak się wydaje — stąd, że obserwacje autora dotyczyły przede wszystkim tzw. lżejszych zaburzeń, nerwic, psychonerwic, trudności życiowych i wychowawczych, zawierających prawie z reguły w swojej strukturze silną komponentę rozwojową i nie zgłaszających się zazwyczaj na leczenie do instytucji leczniczych. Należą tutaj jednostki, które dają sobie zazwyczaj same radę ze swoimi trudnościami i procesami „chorobowymi“ drogą autopsychoterapii, twórczości, realizacji tzw. przyspieszonego rozwoju. Takie jednostki stanowią wielokrotnie liczniejszą grupę, aniżeli leczący się w szpitalach, sanatoriach, czy w lecznictwie otwartym. Przy omawianiu ogólnych objawów psychopatologicznych oraz tzw. jednostek klinicznych autor stara się przeprowadzić diagnozę różniczkową między objawami czy zespołami objawowymi należącymi terminologicznie i klasyfikacyjnie do tej samej grupy, a różniącymi się zasadniczo właśnie swoim charakterem rozwojowym i arozwojowym. Autor stoi na stanowisku, że wyraźnej diagnozy patologiczności czy normalności danego objawu czy zespołu objawowego nie można postawić jedynie na zasadzie analizy objawów, ale także na uwzględnieniu takich czynników jak przebieg i zakończenie danego procesu, wiek, płeć i poziom kultury jednostki, siła i rodzaj jej związków rozwojowych pozytywnych i inne. Te swoje ujęcia autor popiera szczegółowo opracowanymi przypadkami klinicznymi.

Autor podaje również pewne objawy dezintegracji o niesprecyzowanych objawach, o niesprecyzowanej interpretacji, a mianowicie dezintegracji na terenie układu wegetatywnego, gruczołów o wydzielaniu wewnętrznym. W tym samym rozdziale porusza zagadnienie leukotomii przedczołowej i dezintegracji.

Dość szeroko przedstawia autor w rozdziale następnym tzw. integrację wtórną, albo integrację na wyższym poziomie z nową i wyższą hierarchią celów, do której jednostka ludzka dochodzi poprzez różne formy dezintegracji pozytywnej, poprzez przeróbkę własnego środowiska wewnętrznego i swo-

jego stosunku do otoczenia, poprzez poczucie wstydu, winy, grzechu, niższości, a więc działania czynnika trzeciego, wreszcie poprzez rosnące uruchomienie dynamizmów ideału osobniczego.

Obok istotnej integracji wtórnej porusza autor niektóre formy integracji wtórnej nieistotnej, które można by nazwać pozornymi i które polegają albo na nieznacznych przemianach dezintegracyjnych i powrocie do integracji pierwotnej w formach nieco udoskonalonych, albo — na integracji wtórnej w formie nowej, ale równie prymitywnej struktury, z inną ale nie wyższą hierarchią celów (najczęstsze formy przebiegu okresu dojrzewania i przekwitania).

Następnie omawia autor dość szeroko procesy dezintegracji i integracji w kształtowaniu się osobowości, którą określa jako „samouświadomioną, samopotwierdzoną i samowychowującą się jedność podstawowych właściwości psychicznych, niepodlegającą zmianom jakości już samouświadomionych i samopotwierdzonych, a podlegającą zmianom ilościowym w kierunku coraz wyższej hierarchii i wartości. Te właściwości podstawowe rozwijają się zatem dalej w sensie ilościowym w drodze do ideału osobowości, przy czym jednostka może włączyć do swojej struktury nowe jakości, nienaruszające struktury i miejsca dotychczasowych. Jest to ujęcie osobowości zarówno normatywne jak i historyczne, dające wzory trwałych wartości intelektualnych, moralnych i społecznych. Autor podaje warunki zewnętrzne kształtowania się osobowości i udział w tym kształtowaniu zarówno procesu dezintegracji, jak i integracji. Swoje ujęcie popiera autor analizą procesu doskonalenia takich osobowości historycznych jak św. Augustyn, Michał Anioł, Jan Władysław Dawid. Rozdział kończy autor przedstawieniem procesu dezintegracji u jednostek wybitnych i genialnych, podając podstawową różnicę między strukturą i procesami rozwojowymi u tych jednostek oraz u osobników dążących do doskonałości wszechstronnej z dominantą moralną (osobowość).

Znaczną część swojej pracy autor przeznacza na omówienie najważniejszych teorii rozwoju w zakresie psychofizjologii, psychologii i psychopatologii, skorelowanych pozytywnie lub negatywnie z teorią dezintegracji pozytywnej. Są tutaj szczególnie omówione teorie: Jacksona, Monakowa, Sherringtona, Pawłowa, Mazurkiewicza, Freuda, Adlera, Junga, Rorschacha i Janeta. Autor podaje szczegółowe interpretacje i własne ustosunkowanie się do teorii Jacksona, Monakowa, Sherringtona, Mazurkiewicza, Junga i Rorschacha, jako do autorów, którzy w szerokim zakresie korelują pozytywnie w swych teoriach rozwoju z teorią dezintegracji pozytywnej.

W następnym rozdziale autor porusza zagadnienie praktycznego zastosowania teorii dezintegracji pozytywnej i integracji wtórnej w psychologii, pedagogice i psychiatrii, które to uwagi podkreślają konieczność zarówno zmian niektórych podstaw teoretycznych jak i metod praktycznych na uwzględnianych terenach.

W uwagach końcowych autor zajmuje się takimi zagadnieniami jak: możliwości typologii normalnej i patologicznej w oparciu o teorię dezintegracji pozytywnej, możliwości ujęcia podstawowych procesów kulturalnych w oparciu o tę teorię, a wreszcie zagadnieniami niektórych nowych ujęć w zakresie dynamizmów psychologicznych, psychopatologicznych, oraz w zakresie zagadnień społecznych i filozoficznych.

W zagadnieniach typologicznych, związanych z teorią dezintegracji pozytywnej autor porusza sprawę dynamizacji typów psychologicznych poprzez procesy dezintegracji. Jest to zatem problem możliwości przekształceń typologicznych z uwzględnieniem ich rodzajów i metod. Autor przedstawia tutaj również zarysy własnej typologii normalnej i patologicznej w oparciu o swoją teorię.

W następnym punkcie uwag końcowych zawarte są szkicowe możliwości ujęcia podstawowych procesów kulturalnych w oparciu o teorię dezintegracji pozytywnej, gdzie autor omawia takie procesy rozwoju ogólnokulturalnego, jak: perturbacje dezintegracyjne, jako wzbogacenie i rozszerzenie

życia, cierpienie, narastanie samoświadomości oraz postawy retrospektywnej i prospektywnej, pojawienie się nowej rzeczywistości, nowych celów i kryteriów życia oraz ważniejsze kierunki kształtowania się kultury jednostki i grupy poprzez procesy dezintegracji pozytywnej i integracji wtórnej.

Autor zamyka swoją pracę uwagami o pewnych nowych ujęciach dynamizmów psychologicznych i psychopatologicznych oraz zagadnień społecznych i filozoficznych, związanych z teorią dezintegracji pozytywnej. Jeżeli chodzi o zarysowującą się postawę filozoficzną autora, zawartą w jego teorii, ujmuje ją autor jako tzw. wielowymiarowy realizm ewolucyjny.

Druga praca pt. *Higiena psychiczna* (200 str. maszynopisu) jest pierwszą książką w Polsce z zakresu higieny psychicznej o charakterze podręcznikowym. Praca przewidziana jest na dwa tomy. W tomie pierwszym przedstawia podstawowe ogólne zagadnienia higieny psychicznej i higieny psychicznej dziecka normalnego oraz dziecka z pogranicza normy i choroby psychicznej, a w tomie drugim — higienę psychiczną dorosłego normalnego, dorosłego z pogranicza normy i choroby psychicznej oraz wybrane zagadnienia z higieny psychicznej życia społecznego.

Omówimy treść I-go tomu przygotowanego do druku.

Autor we wstępnych rozdziałach części 1-szej tomu I-go przedstawia rozwój i stan aktualny higieny psychicznej na terenie krajów europejskich, a następnie na terenie międzynarodowym, zobrazowane na podstawie programów dotychczasowych zjazdów międzynarodowych higieny psychicznej. Takie ujęcie wstępnych rozdziałów pozwala czytelnikowi na zapoznanie się z podstawowymi zagadnieniami higieny psychicznej zanim autor wprowadzi go w bardziej szczegółowo sprecyzowane ważniejsze pojęcia tej nauki, jej zakres i zadania. Ewentualne trudności dla czytelnika wpływające z braku zaznajomienia się z podstawowymi pojęciami higieny psychicznej — nim przejdzie do lektury drugiej części — próbuje autor zmniejszyć drogą krótkiego wprowadzenia czytelnika w te pojęcia we wstępie.

W dalszym rozdziale zajmuje się autor dość szerokim przedstawieniem pojęcia zdrowia psychicznego i jego warunków ogólnych, dyskutując podstawowe stanowiska w tej dziedzinie w oparciu o najbardziej autorytatywne opinie jej czołowych przedstawicieli oraz podaje własną definicję i własne kryteria zdrowia psychicznego.

W rozdziale następnym zajmuje się czynnikami determinującymi strukturę normalną i patologiczną człowieka, a więc: dziedzicznością, warunkami środowiskowymi i tzw. czynnikiem „trzecim“, który autor stawia obok dwu pierwszych i przypisuje mu znaczenie decydujące w rozwoju osobowości ludzkiej. Czynnikiem trzeci powstaje i rozwija swoją działalność przy znacznym osiągnięciu przez jednostkę rozwoju ogólnokulturalnego i przejawia się między innymi w postaci postawy wybiorczej, zaprzeczającej i potwierdzającej w stosunku do pewnych struktur i dynamizmów zarówno swojego środowiska zewnętrznego jak i wewnętrznego. Jest to zatem czynnik odgrywający podstawową rolę w przeróbce wewnątrzpsychicznej, a zatem w samym rozwoju.

Autor w dalszym ciągu przechodzi do podania swojej teorii tzw. dezintegracji pozytywnej, jako — jego zdaniem — podstawowego procesu w rozwoju jednostki. Opiera on swoją teorię na dość wszechstronnie zebranych i opracowanych materiałach zarówno z zakresu psychologii ogólnej, charakterologii, psychologii genetycznej, psychopatologii, jak i z drugiej strony — biologii i neurologii.

Końcowy rozdział jest poświęcony zadaniom, granicom i metodom higieny psychicznej, przy czym autor rozpatruje szczegółowo treść, zakres i zadania higieny psychicznej, jej stosunek do innych nauk oraz jej metody, stając na stanowisku, że te ostatnie są wypadkowymi metod: biologii, medycyny, psychologii, psychopatologii, pedagogiki i socjologii. Są one ściśle ze sobą skorelowane i tworzą w ten sposób wypracowaną metodę higieny psychicznej.

Część 2-ga tomu I-go dotyczy higieny psychicznej dziecka normalnego oraz higieny psychicznej dziecka z pogranicza

normy i choroby. Autor traktuje obszernie higienę psychiczną w związku z rozwojem dziecka od urodzenia aż do okresu dziewczęcego i młodzieńczego, zaopatrując każdy z rozdziałów w uwagi o charakterze praktycznym. Specjalnie dużo uwagi poświęca autor higienie psychicznej faz rozwojowych ze specjalnym zwróceniem uwagi na higienę psychiczną środowiska rodzinnego i szkolnego. Duży nacisk kładzie autor na konieczność opierania opinii o dziecku, o jego charakterze i poziomie rozwojowym na danych uzyskanych z wielostronnych obserwacji dziecka przeprowadzonych w jak najdłuższym okresie czasu, ponieważ poszczególne objawy czy zespoły objawowe mogą wyrażać zjawiska fenotypiczne, odpowiadające tylko pewnemu zakresowi genotypu dziecka, a zatem mogą nie wyrażać istotnych zespolonych właściwości dziecka, które przejawiają się w formie wyraźniejszej znacznie później, posiadając wówczas bardziej ustalony charakter.

W następnych rozdziałach dużo uwagi poświęca autor trudnościom wychowawczym, nerwowości, oraz nerwicom i psychonerwicom dziecięcym, podkreślając dodatnią korelację między uzdolnieniami dzieci i ich pozytywnymi cechami charakteru, a nerwowością czy nerwicowością oraz konieczność wszechstronnego ustosunkowania się do tych właściwości dziecięcych.

Końcowe rozdziały są poświęcone psychopatii, oligofrenii, upośledzeniu moralnemu dziecka oraz psychohigienie dziecka chorego w ogóle.

Treść książki była tematem wykładów autora w Wyższej Szkole Higieny Psychicznej w Warszawie w latach 1946—48 oraz na Akademii Teologii Katolickiej w roku akademickim 1956/57.

Również w przygotowaniu znajduje się II-gi tom higieny psychicznej, zawierający — jak już wyżej wspomniano — higienę psychiczną dorosłego osobnika normalnego, osobnika z pogranicza normy i choroby psychicznej, oraz wybrane zagadnienia z higieny psychicznej życia społecznego. Podamy tutaj jedynie treść II-go tomu. Część 1-sza obejmuje takie

zagadnienia jak: typologia a higiena psychiczna, praca i zawód, wczasy i wypoczynek, sporty i rozrywki, higiena psychiczna życia seksualnego, higiena psychiczna małżeństwa i życia rodzinnego, zagadnienia światopoglądowe a higiena psychiczna, higiena psychiczna trudności życiowych. W następujących rozdziałach autor omawia higienę psychiczną psychoneurwicz, psychopatii, alkoholizmu i narkomanii, oraz psychohigienę przestępcy i więźnia. Ostatni rozdział dotyczy psychohigieny chorego w ogóle i warunków psychologicznych jego leczenia. W drugiej części tego tomu omawia autor wybrane zagadnienia psychohigieny społecznej.

Książka przeznaczona jest (zarówno I-szy jak i II-gi tom) dla pedagogów, psychologów, prawników, lekarzy i kapłanów.

Trzecią pracę prof. dra K. Dąbrowskiego stanowi drugie, wznowione wydanie studium pt. *Nerwowość dzieci i młodzieży* (ok. 370 stron maszynopisu).

Autor po przedstawieniu i krytycznym ujęciu literatury zagadnienia, daje własne ujęcie nerwowości, którą określa jako stan nadpobudliwości psychicznej różnorodnych stref, mianowicie: afektywnej, psychoruchowej, wyobrażeniowej, sensualnej i umysłowej. Autor ujmując wzmożoną pobudliwość (nerwowość) jako objaw w zasadzie pozytywny w procesie rozwojowym (własna teoria o dezintegracji pozytywnej), zwraca niemniej uwagę na niekorzystne jej przerosty, zbyt silne rozbicia mogące doprowadzić do ciężkich schorzeń nerwicowych, psychoz czy samobójstwa. Po opisaniu poszczególnych zespołów zaburzeń podaje autor praktyczne, szczegółowe wskazówki leczniczo-wychowawcze.

W przedmowie do 2-go wydania, we wstępie i niemal w każdym z ośmiu głównych rozdziałów tej książki podkreśla autor wagę potrzeby uwrażliwienia szerokiego ogółu, a zwłaszcza osób zainteresowanych dziećmi i młodzieżą (lekarzy, psychologów, pedagogów, prawników, socjologów), na problem nerwowości dziecięcej.

W rozdziale I-szym omawia autor metody poznawania dziecka kładąc nacisk na ich wielostronny punkt widzenia

lekarsko-psychologiczno-społeczny zarówno w diagnozie nerwowości, jak i w stosowanej terapii. Ta wielostronna metoda psychologiczno-lekarsko-społeczna uwzględnia: wywiad psychologiczno-społeczny, szczegółową obserwację w różnorodnych sytuacjach życia codziennego i różnych jednostkach czasu, eksperyment, metody specjalne i badania lekarskie.

W rozdziale II-gim autor omawia czynniki przyczynowe nerwowości — znacznie dziedziczności i wpływ środowiska (choroby przebyte i współistniejące, wpływ otoczenia, pracy pracy szkolnej i zawodowej). I mimo wydzielenia nerwowości dziecięcej od trudności wychowawczych według zasady, że te ostatnie powstają na tle błędów wychowawczych środowiska, a o nerwowości decydują w dużej mierze czynniki dziedziczne i wrodzone, autor zwraca także tutaj uwagę na znaczną rolę środowiska społecznego w powstawaniu i rozwoju nerwowości.

W III-cim rozdziale opisuje autor szczegółowo zespoły objawowe zaburzeń impulsów i uczuć u nerwowych, z omówieniem przyczyn somatycznych, psychicznych i społecznych tych zaburzeń, oraz z podaniem szczegółowych wskazań lekarsko wychowawczych. Dotyczy to: osłabionej i nadmiernej impulsywności, popędów natrętnych, sprzeczności popędów i działania; przyjemności, przykrości, smutku i radości; strachu, gniewu, zazdrości, aktorstwa, kłamstwa, lenistwa, nieposłuszeństwa, włóczęgostwa, samoderżenia, samobójstwa; popędów seksualnych i miłości (powstawanie i rozwój popędu płciowego, najczęściej spotykane formy zaburzeń płciowych); uczuć moralnych i społecznych, uczuć religijnych i estetycznych.

W rozdziale IV-tym autor omawia niektóre zaburzenia o charakterze psychofizjologicznym jak: sen, zaburzenia mowy i pisma, zaburzenia pokarmowe i moczenie mimowołne. Podając różne teorie snu, przyjmuje autor jako najbardziej zbliżoną do rzeczywistości teorię Claparède'a, ustosunkowując się krytycznie do psychoanalitycznych teorii snu.

W rozdziale V-tym o zaburzeniach strefy umysłowej — osłabienie zdolności dostrzegania, iluzje i halucynacje, zabu-

rzenia uwagi, pamięci, wyobraźni i fantazji; stosunek uzdolnień do pracy umysłowej, problem sugestywności i autosugestywności — zwraca autor specjalnie uwagę na te wszystkie objawy, które z jednej strony przysparzają wiele trudności nauczycielom i wychowawcom, a z drugiej strony, przy odpowiednim podejściu, mogą być źródłem twórczego rozwoju dziecka nerwowego.

W rozdziale VI-tym obejmującym ogólne wskazania leczniczo-wychowawcze, obok wskazań oddziaływania na organizm, zwraca autor uwagę na społeczne czynniki walki z nerwowością, na specjalne przygotowanie do tej roli rodziców, pedagogów, lekarzy, oraz na potrzebę organizacji zakładów specjalnych dla dzieci nerwowych. Podkreśla tutaj wyraźnie autor ważność metody współdziałania i wielostronnego oddziaływania lekarsko-psychologiczno-społecznego.

W rozdziale końcowym książki (VII-mym) autor podaje szereg teorii dotyczących nerwowości: Dubois'a, Janet'a, Freuda, Adlera, Junga, Stekla i Pawłowa. Teorie te ujmuje krytycznie, nie pomijając jednakże wartościowych obserwacji i hipotez zawartych w tych teoriach. Następnie podaje autor swoją teorię o dezintegracji pozytywnej, w której nerwowość odgrywa znaczną rolę w procesie rozwojowym jednostki ludzkiej; zwraca także autor uwagę na zjawisko korelacji między uzdolnieniami a nerwowością.

„Zakończenie“ książki podkreśla jeszcze raz konieczność znajomości pogłębionego studium o charakterze praktycznym dotyczącego zagadnienia nerwowości dzieci i młodzieży przez rodziców, wychowawców i pedagogów, lekarzy szkolnych i pediatrów, psychologów i socjologów, a to ze względu na to, że dzieci nerwowe są w ich praktyce zjawiskiem codziennym, i którzy równie codziennie, bez znajomości tego problemu, popełniają błędy w postępowaniu z dziećmi nerwowymi. Nerwowość nie może być — według autora — rozpatrywana wyłącznie jako zjawisko ujemne, ponieważ łączy się z reguły z wysokim poziomem różnorodnych uzdolnień, oraz często z wysokim poziomem wrażliwości moralnej, społecznej i este-

tycznej. Stąd właściwe rozumienie dziecka nerwowego i stosowanie odpowiednich metod postępowania z nim, chroni dziecko nerwowe od popadnięcia w cięższe formy zaburzeń nerwowych i psychicznych, a zatem pozwala na rozwój wartości dodatnich i twórczych związanych z nerwowością, zachowując przez to takie osobniki dla społeczeństwa i jego kultury. Zadanie to wraz z zapobieganiem szkodliwym form dziecięcej nerwowości może spełnić jedynie zgodne współdziałanie i ścisła współpraca rodziców, wychowawców, lekarzy i psychologów.

Jeżeli chodzi o wprowadzone zmiany do 2-go wydania „Nerwowości dzieci i młodzieży“, to autor podając uściśloną definicję nerwowości, różnicuje ją z takimi stanami granicznymi jak trudności wychowawcze, nerwice, psychonerwice, psychopatie, podając jednocześnie własne definicje tych jednostek.

Materiał badawczy objawów nerwowości wielokrotnie liczebniejszy wzbogacił obraz zagadnienia.

Zostały szerzej potraktowane warunki rodzinne, społeczne i ustrojowe w powstawaniu i rozwoju nerwowości.

Pracę uzupełnia: własna teoria autora o dezintegracji pozytywnej, w której nerwowość (między innymi) spełnia rolę czynnika rozwojowego, teoria Pawłowa, oraz najnowsza literatura przedmiotu.

Piotr Chojnacki